

УДК 339.942 (477)

ББК 65.9 (4 Укр) 8

Михайлина Д.Г.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України,
кафедра міжнародної економіки,
58000, м. Чернівці, вул. Кафедральна, 2,
тел.: 0372525156,
e-mail: mechnu@ukr.net

Анотація. У статті висвітлено ключові тенденції транснаціоналізації української економіки та її вплив на розвиток національного господарства в умовах сучасних трансформаційних процесів.

Ключові слова: злиття і поглинання, промислово-фінансова група, транснаціоналізація, транснаціональна корпорація, трансформаційні процеси.

Annotation. Key trends of Ukrainian economy transnationalization and its influence on national economy development in modern conditions of transformation processes are described in this article.

Key words: mergers and acquisitions, industrial and financial group, transnationalization, transnational corporation, transformation processes.

Вступ. Серед головних наслідків ринкової трансформації економіки України та її інтеграції у світову економічну систему є розвиток процесів транснаціоналізації. Для забезпечення ефективного розвитку вітчизняної економіки в цьому контексті нагальними стали проблеми пошуку дієвих організаційно-економічних механізмів, зокрема, на рівні корпоративних структур, які нині беруть на себе основну функцію реалізації державної політики щодо переходу на інноваційний шлях розвитку. При цьому основними факторами сприяння таким процесам є відхід держави від прямого втручання в економічні процеси й зменшення рівня витрат на економічний розвиток у складі державного бюджету країни. Таким чином, вирішення проблеми конкурентоспроможності значною мірою зсунулося впродовж періоду реформ на рівень самих суб'єктів господарювання. Останні в умовах зростаючого конкурентного тиску змушені об'єднувати свої зусилля, запроваджувати нові форми концентрації капіталу, у тому числі й шляхом формування ТНК.

Однією з основних проблем низької конкурентоспроможності українських експортерів є те, що на перспективних і найбільш динамічних сегментах світового ринку конкурують потужні транснаціональні корпорації країн Заходу. В Україні ж процес формування ТНК (промислово-фінансових груп) знаходиться на початковій стадії, що обмежує вихід національних виробників на привабливі іноземні ринки.

Дослідженню процесів транснаціоналізації економіки та їхнього впливу на розвиток національного господарства останнім часом приділяється дедалі більше уваги. Ця проблема є досить комплексною та багатоаспектною, що породжує численні наукові полеміки, учасниками яких виступають провідні фахівці, серед яких слід відзначити таких авторів, як О. Білорус, В. Білошапка, Д. Лук'яненко, Ю. Макогон, Ю. Пахомов, О. Плотніков, О. Рогач, В. Рокоча, Л. Руденко, О. Соскін, А. Філіпенко, О. Шнипко, С. Якубовський та ін. В умовах трансформаційних процесів як на національному, так і на глобальному рівнях феномен транснаціоналізації характеризується значною динамічністю та структурною мінливістю, що актуалізує питання визначення сучасних тенденцій транснаціоналізації вітчизняної економіки.

Постановка завдання. Попри посилення рівня транснаціоналізації економіки України протягом останніх років він усе ще залишається досить низьким. З іншого боку, вимірювання рівня інтернаціоналізації економіки у пострадянських країнах загалом і в Україні зокрема стикається зі значними методологічними труднощами. Вони пов'язані, передовсім, зі значним рівнем тінізації економіки та високим рівнем розповсюдження неформальних угод в економіці. За таких умов деякі структури, які, безперечно, функціонують як фактичні монополісти на ринку України й мають, за неофіційною інформацією, значні закордонні офшорні активи, формально не належать до ТНК (як, зокрема, концерн “Славутич”) [9, с.59].

Таким чином, виникає суттєва проблема ступеня достовірності наявних даних про реальний рівень транснаціоналізації економіки України. На жаль, сьогодні в країні фактично відсутня будь-яке систематичне спостереження в цій сфері. Наявні ж міжнародні методики внаслідок вищенаведених причин дещо занижують фактичний рівень транснаціоналізації економіки в країнах з перехідною економікою, у тому числі й в Україні. Зокрема, за даними 2001 р., індекс транснаціоналізації України знаходився на рівні 8%, у той час як у середньому по країнах Центральної та Східної Європи він перевищував 16%, у країнах, що розвиваються, – 19%, а розвинених країнах – понад 23%. Серед країн ЦСЄ лише три країни (Боснія і Герцеговина, Сербія і Чорногорія та Білорусь) мали індекс нижчий за український [10, с.273]. Указаний невисокий показник є наслідком невірадної політики щодо залучення прямих іноземних інвестицій в Україну та майже повної відсутності чіткої політики щодо інвестування за кордон шляхом підтримки процесів концентрації національного капіталу та надання йому відповідного політичного сприяння.

Однією зі спроб оцінити реальний і потенційний рівень транснаціоналізації вітчизняної економіки в сучасних умовах є дослідження масштабів та напрямів експансії іноземних ТНК на український ринок, а також окреслення основних перспектив створення власних транснаціональних структур.

Результати. Починаючи з 1999 р., нових даних щодо діяльності іноземних ТНК по країні фактично немає, що свідчить про недостатній рівень управління процесом взаємодії з іноземними ТНК. Загалом на 1999 рік в Україні було зафіксовано 7 362 філії іноземних ТНК, тоді як у світі їх налічувалося 926 948. Тобто на Україну припало лише 8,0% їхньої загальної кількості. Проте цей показник є близьким і до інших транзитивних країн. Зокрема, він є близьким до показників Російської Федерації за 1994 р. (7 793), Болгарії за 2000 р. (7 153). При цьому офіційно не було зареєстровано жодної власне української ТНК. Зокрема, у Чеській Республіці таких налічувалося в 1999 р. 660, в Естонії у 2003 р. – 351, Литві – 151 [10, с.278]. Характерно, що до списку 25 найбільших ТНК із країн ЦСЄ увійшло 5 російських компаній, серед яких “ЛУКОЙЛ”, “Новошип”, “Норільський Нікель”, “Приморська судноплавна корпорація”, “Далеко-східна судноплавна компанія” [10, с.317].

Серед головних форм експансії іноземних ТНК на український ринок є створення спільних підприємств, пряме іноземне інвестування та поглинання національних підприємств. В умовах загострення кризових явищ операції злиття і поглинання (M&A – mergers and acquisitions) дещо загальмувалися як на глобальному, так і на національному рівні. Що стосується ринку M&A СНД, то можна відзначити більш ніж дворазове зниження транскордонних угод M&A у РФ (з 13,5 млрд дол. у 2008 році до 5 млрд дол. у 2009-му) і їхню практичну відсутність в Україні. Якщо обсяг угод на українському ринку M&A у 2008 році склав 6 млрд дол., то в 2009 році угод зі злиття і поглинання здійснено лише на 200 млн дол. [2, с.39]. Серед найвагоміших операцій у 2008 році слід відзначити придбання 100% пакета акцій Правекс-Банку на суму 750 млн дол.

італійською банківською групою Intesa Sanpaolo і 99,8% акцій заводу “Сармат” на суму 130 млн дол. британською пивоварною компанією SABMiller [2, с.20].

До кінця 2010 року обсяг угод на українському ринку М&А склав щонайменше 2,5 млрд дол., оскільки було продано ІСД (Індустріальний Союз Донбасу), сума угоди склала 2–2,5 млрд дол. [2, с.39]. Крім того, у зв'язку з кризовими процесами спостерігається хвиля перерозподілу власності, зокрема, на українському ринку роздрібною торгівлі нафтопродуктами. Високий показник поглинань на ринку роздрібних мереж за останні півроку пояснюється тим, що криза поставила в скрутну ситуацію нинішніх власників, які свого часу обрали тактику агресивного захоплення ринку, будівництва нових комплексів, що вимагало значних і, як правило, позичених коштів. Вартість роздрібного бізнесу почала падати, разом з ринком – подешевшала земля, зменшився попит на бензин. При цьому через девальвацію гривні майже вдвічі подорожчали взяті свого часу кредитні зобов'язання. Більшість власників зіткнулася з необхідністю позбавлятися активів.

Так, найближчим часом донецька компанія “Вік-Ойл” готується продати власну брендову мережу “Укртатнафта” російсько-британській “ТНК-ВР” за 50 млн дол. Нещодавно “ТНК-ВР” також консолідувала майже 100% Лисичанського НПЗ, викупивши 25-відсоткову частку у свого давнього партнера – українського олігарха Віктора Пінчука. Крім того ЄБРР збирається придбати 22% акцій західноукраїнського концерну “Талнафтогаз”, якому належить мережа ОККО, за 50 млн дол. [6].

На думку фахівців, сьогодні повторюється сценарій з нафтопереробними активами, найпотужніші з яких – Кременчуцький, Одеський і Лисичанський НПЗ – протягом 1990 років через фінансову скруту опинилися в руках російських структур.

Нині здійснюється потужна неоколоніальна експансія в нашу державу таких російських компаній, як “ЛУКойл” (контролює близько 15% українського роздрібного ринку нафтопродуктів) і “ТНК” (30%), “Альфа-Нафта”, “СИБУР”, під контролем якої знаходиться нафтохімічна промисловість, зокрема, виробництво мінеральних добрив; “Русал” (управляє Миколаївським глиноземним заводом); АвтоЗАЗ (Запорізький алюмінієвий комбінат та комплектування автомобілів “Жигулі” у Луцьку); “Татнафта” (контроль над Кременчуцьким НПЗ), “Казахойл”, “Ітера” та інші.

Нині “ТНК” є власником понад 1 000 бензозаправних станцій в Україні, що більше, ніж у самій Російській Федерації. Одеський нафтопереробний завод був проданий компанії “ЛУКойл”, що сьогодні здійснює контроль над одеською нафтовою гаванню, унаслідок чого Україна позбавлена можливості формувати в нормальних параметрах Балтійсько-Чорноморську систему й нафтогін Одеса–Броди [7, с.8].

Поряд із російськими, сьогодні найбільш успішно український ринок завойовують ТНК індустріально розвинутих країн – США, Німеччини, Великобританії, Франції та ін. Інструментом освоєння вітчизняного ринку при цьому виступають міжнародні фінансові організації, до співробітництва з якими українську владу (зокрема виконавчу) уже примушує вагомий зовнішній борг.

Загалом присутність зарубіжних ТНК в Україні нині є порівняно невеликою, переважно це дочірні банки чи вузькогалузеві виробництва, як правило, у харчовій промисловості. Випадки купівлі західними ТНК українських компаній, що виступали важливими складовими середніх бізнес-груп, є нечисленними. Серед них, зокрема, і купівля “Торчин-Продукту” швейцарською Nestle (28-ме місце в рейтингу FT-500) у листопаді 2003 р., компанії “Ольвія Бета” американською Procter & Gamble у квітні 2004 р., а контрольний пакет “Квазар-Мікро” належить росіянам з АК “Система” (254-те місце в списку найбільших компаній Європи).

Виходячи зі списку глобальних брендів, представлених на вітчизняному ринку (Coca-Cola, Samsung, Toyota, Nestle, Nokia, Metro, Hewlett-Packard, British American

Тобассо та інші), Україна як промислова держава не цікавить іноземні ТНК, які орієнтуються суто на споживчий попит. Великих промислових концернів, таких як, наприклад, Westinghouse, Exxon Mobil або General Electric, на українському ринку немає. Виняток становить Mittal Steel, для якої її український актив – Криворіжсталь є проміжною, а не кінцевою ланкою виробничого ланцюга.

На думку фахівців, процес упровадження західних ТНК у вітчизняну економіку буде мати неоднозначні наслідки. Очевидно, що, з одного боку, прихід ТНК є позитивним фактором для вітчизняної економіки, оскільки корпорації демонструють велику продуктивність праці й капіталу, залучають у країну нові технології і ефективний менеджмент. З іншого боку, ТНК є абсолютно байдужими відносно українського економічного комплексу в цілому, бо орієнтуються на включення лише високодохідних сегментів української економіки в систему МПП. Такий підхід тяжіє до занурення менш дохідних галузей у повну депресію.

Зрозуміло, що протидіяти подібним тенденціям можливо лише за умови створення власних транснаціональних структур. Серед найбільш перспективних у цьому контексті фахівці відзначають, передовсім, так званих “посередників”, найпотужніші з яких зосереджені, головним чином, у металургійній, вугільній, нафтогазовій, нафтопереробній промисловості й електроенергетиці, тобто саме в тих галузях, де функціонують найбільші виробничі підприємства. Серед таких корпоративних бізнес-груп відомі ЗАО “Систем Кепітал Менеджмент”, науково-виробнича інвестиційна корпорація “Інтерпайп” та Українсько-американська компанія “БАЙЛ Ко ЛТД”, групи “УкрСиббанк”, “Приватбанк”, “Укрпромінвест”, “Енерго” та ін. Головна проблема полягає в тому, що саме такі стратегічні компанії стають об’єктом великомасштабних угод з поглинання іноземними гігантами, що загрожує великою небезпекою порушення системної основи національної безпеки.

Крім того, раніше українська влада не дозволяла російським компаніям купувати контрольні пакети стратегічно важливих підприємств. Загроза бюджетної кризи змусила уряд активізувати приватизацію ліквідних підприємств, у тому числі так званої групи “Г” – монополістів і стратегічно важливих підприємств.

З іншого боку, розгортання вітчизняних ТНК, у тому числі транснаціональних ПФГ за участі капіталу Росії та інших країн СНД, може стати визначальним фактором реінтеграції сегментів пострадянського економічного простору й має перспективи виходу на ринки третіх країн. В Україні та Росії існує багато однопрофільних підприємств, які можуть, об’єднавши зусилля і можливості, прибравши паралелізм у роботі й конкуренцію між собою, створити потужне корпоративне об’єднання, здатне зайняти серйозну позицію на зовнішніх ринках. При цьому вдалою, відносно гнучкою формою інтеграції українських і міжнародних підприємств, у рамках якої учасники мають широке поле для маневрування, можна вважати транснаціональні та міждержавні ПФГ.

Проте російське законодавство, що регулює відносини створення, функціонування та ліквідації ПФГ, є дещо прогресивнішим порівняно з українським. Це підтверджує кількість створених й ефективно діючих у Російській Федерації офіційних ПФГ. Про недосконалість вітчизняного законодавства свідчить той факт, що в Україні, згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 16 травня 2001 р. № 547, створено лише одну ПФГ “Титан” з метою реалізації комплексної програми розвитку кольорової металургії, яка, проіснувавши близько трьох з половиною років, була ліквідована [8, с.111].

Серед ключових напрямів оптимізації регулювання процесу транснаціоналізації в Україні слід відзначити: 1) перегляд Закону України “Про промислово-фінансові групи в Україні”; 2) уніфікацію законодавства зі світовими стандартами у сфері створення й функціонування ТНК і ПФГ; 3) удосконалення управління державною власністю; 4) введення фактичного, а не декларативного пільгового оподаткування пріоритетних

видів інноваційної діяльності за Законом України “Про інноваційну діяльність” (ст. 21); 5) стимулювання комерційних банків до участі в інвестиційних проектах ПФГ.

Висновки. Наразі процеси транснаціоналізації поки що поширюються в Україні асиметрично: вони переважно йдуть шляхом проникнення в країну іноземних ТНК і фактично не продемонстрували досі помітних результатів у контексті формування українських ТНК.

Створення ТНК національного походження повинно бути одним із пріоритетних напрямків державної стратегії розвитку української економіки. Державна підтримка має надаватися експортно-орієнтованим українським підприємствам та підприємствам, що впроваджують інноваційні передові технології. Державна стратегія підтримки українських компаній, що орієнтовані на зарубіжні ринки, має базуватися на прискореному розвитку підприємств певних ключових галузей (металургія та машинобудування, включаючи суднобудування, авіаційне та ракетно-космічне машинобудування). Підвищити технологічний рівень українських підприємств можна завдяки вищезазначеним заходам, включаючи участь у спільних проектах зі світовими ТНК і державну підтримку, спрямовану на підвищення технологічного рівня українських компаній.

1. Білорус О. Г. Глобалізація і безпека розвитку : монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко ; [авт. кол. і наук. ред. О. Г. Білорус]. – К. : КНЕУ, 2001. – 736 с.
2. Дружерученко К. Зливати повільно / К. Дружерученко, О. Шкарпова // *Контракти*. – 2008. – № 43 (858). – С. 20–24.
3. Лупаций В. От геополитики к геоэкономике [Електронний ресурс] / В. Лупатий. – Режим доступу : <http://www.zerkalo-nedeli.com/nn/show/376/33453>.
4. Международные стратегии экономического развития : учебное пособие / [Ю. Н. Пахомов, А. С. Филипенко, Д. Г. Лукьяненко и др.]. – Донецк : ДНУ, 2001. – 239 с.
5. Портна К. Сфера злиття / К. Портна // *Контракти*. – 2010. – № 8. – С. 38–39.
6. Росія скуповує нафтові активи України [Електронний ресурс] // *Економічна правда*. – 2010. – 20 листопада. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/>.
7. Соскін О. Глобалізація та економічні проблеми, які вона породжує : український вимір / О. Соскін // *Економічний часопис-XXI*. – 2002. – № 10. – С. 8–10.
8. Сухоруков А. І. Формування вітчизняних транснаціональних структур у контексті забезпечення інноваційної безпеки України / А. І. Сухоруков, О. О. Олейников // *Стратегічна панорама*. – 2005. – № 4. – С. 104–112.
9. Шнипко О. Транснаціональні корпорації та проблеми транснаціоналізації українського ринку / О. Шнипко // *Економіст*. – 2005. – № 11. – Листопад. – С. 58–62.
10. UNCTAD. World Investment Report 2004 : The shift towards services. – New York і Geneva : United Nations, 2004.

Рецензенти:

Нікіфоров П.О. – доктор економічних наук, професор, декан економічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича;

Лошенко В.Є. – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародної економіки Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.